

LOVEĆI VAMPIRA OD JADRANA DO KARPATA: BALKANIZAM, VAMPIRI I ROD U ROMANU *POVJESNIČARKA* ELIZABETH KOSTOVE

Zvonimir GLAVAŠ

Elizabeth Kostova's novel *The Historian* (2005) was generally recognized by literary critics as a literary more serious work than numerous contemporary trivial vampire sagas. In their appraisals, critics especially emphasized *The Historian's* interweaving of elements common in vampire fiction with the historical and travel-writing fragments referring to South-East Europe, the emergence of female narrator, and the unconventional structure of the novel. This paper discusses the links between those critics' remarks, but in the same time tries to offer different critical perspective of that novel. As opposed to affirmative evaluations which praised *The Historian's* originality and progressiveness, we enquire whether its detachment from the conventional vampire fiction is minimal, and whether highly acclaimed acting on South-East European history and space is rather a model example of Balkanistic discourse. Besides that, we question claims of the unconventionality of the novel's narrative structure and the female narrative perspective. In conclusion of the analysis we find that – despite the opposite intentions and superficial markers – patronizing Balkanism, strict reproduction of vampire fiction stereotypes and the non-existence of any subaltern perspective are results of the same deep discourse elements present in Kostova's novel.

Key words: *The Historian*, Elizabeth Kostova, historiographic metafiction, travel-writing, Balkanism, Orientalism, vampire fiction, female writing, gender criticism.

1. Uvod

Roman *Povjesničarka* (*The Historian*, 2005) Elizabeth Kostove uklapa se u korpus novije vampirske pripovijesti što se oblikovao reproducirajući i inovirajući topose žanra stabilizirane u devetnaestom stoljeću¹. No već su raniji kritički osvrti zapazili da *Povjesničarka* ne prati najsuvremenije žanrovske inovacije, ali nije ni puka reprodukcija gotičkih vampirskih romana². Značajka u kojoj je prepoznata osobitost što ju čini literarno „ozbiljnijom“ od suvremenih joj trivijalnih vampirskih saga isprepletenost je elemenata vampirske pripovijesti s historiografskim i putopisnim diskursom³, a dodatnu zanimljivost daje i tematizirani prostor. Činjenica da su historiografski i putopisni elementi vezani za Jugoistočnu Europu nemalo je

¹ Za pregled razvoja vampirske pripovijesti od prvih kanonskih djela krajem XVIII. st. pa do 90-ih godina XX. st. usp. poglavlje *Razvoj mita* u Bartlett, Idriceanu, 2006.

² Peter Bebergal piše da Kostova roman ne smješta u „nizove mračnih noćnih klubova“, nego nas vraća „u drevne samostane, grobnice i, najvažnije, knjižnice.“ Usp. Bebergal, 2005. Svi prijevodi citata iz stranih izdanja na hrvatski u ovom radu djelo su autora rada.

³ Usp. kritiku Malcoma Jonesa *A High-Stakes Debut*; vidjeti Jones, 2005.

utjecala na recepciju djela¹. Također, kao dodatna posebnost isticana je i za žanr neuobičajena pripovjedna organizacija romana te ponajviše ženskost pripovjedačkog glasa.

Ovaj će tekst nastojati ukazati na povezanost tih osvrta, okupljajući ih u jedinstveno čitanje Kostovine *Povjesničarke*, no istovremeno ponuditi i drukčiju perspektivu na taj roman. Nasuprot sveukupno afirmativnim kritikama koje ističu originalnost i progresivne učinke, zapitat ćemo se nije li on ipak razmjerno konzervativan – u odnosu na pripovjednu strukturu, žanrovske odrednice i probleme kojima se zaokuplja – te nije li hvaljeno tematiziranje jugoistočnoeuropskog prostora ogledni primjer balkanističkog diskursa. Konačno, nastojat ćemo prepoznati i jedinstvenu strukturnu poveznicu tih odrednica.

2. Subverzija ili afirmacija uvriježene povijesti?

Inicijalni poticaj tome moguće je naći u spomenutom ispreplitanju elemenata ne-fikcionalnih diskursa u romanesknom okviru. „Palimpsest“ povijesnog Tepeša ispisanog preko onog Stokerova (Taheri, 2005) ili „smjesa povijesti i mita“ (Bebergal, 2005; Jones, 2005) pokazuju da je kritika u Kostovinu prvijencu prepoznala ispreplitanje historijski provjerljivog i fikcionalnog karakteristično za značajan dio postmoderne proze. Pri susretu s takvim fenomenom kao neizbježan alat razmatranja nameće se koncept historiografske metafikcije što ga je Linda Hutcheon uvela u svojoj studiji *A Poetics of Postmodernism* (2004 [1988]).

Doista, u *Povjesničarki* se nalazi velik broj obilježja uobičajenih za historiografsku metafikciju; roman je to koji se gradi na raskrižju vampirske fikcije, historiografije, putopisa², ali i teorije – osobito osvrtima na historiografsku praksu³. On „uspostavlja, a potom i zamagljuje granicu između fikcije i historije“⁴ (Hutcheon, 2004: 113), poigrava se raznovrsnim tragovima prošlosti i sadašnjosti, te ih preispisuje u nove cjeline supostavljajući historiografiju, pučku predaju i autorsku fikciju⁵.

¹ Anglofoni osvrti pridaju joj konotaciju egzotike, a za promociju romana upotrebljava se i u Jugoistočnoj Europi. Ovitak hrvatskog izdanja „s ponosom predstavlja“ roman čija je „kompleksna radnja... smještena gotovo čitavim dijelom u područjima istočne Europe... pa se jedan dio događa i u Zagrebu i Dubrovniku.“ Usp. Kostova, 2007.

² Hutcheon (2004: 106) putopisne pripovijesti smatra primjerom poroznosti granica historiografskog i fikcionalnog, budući da su forma koju su apsorbirala oba ta diskursa, stvarajući zone preklapanja.

³ Takve elemente naglašava i Janet Maslin u svojoj kritici *Books of the Times...* (2005).

⁴ Osobito čestim apostrofiranjem interferencije mašte i historiografske prakse, čime se upozorava da je „...granica između književnosti i povijesti često nepostojana...“ (POV 283). Navodi iz analiziranog romana označivat će se i dalje u tekstu oznakom (POV) te brojem stranice, a prema Algoritmumu izdanju iz 2007. Detaljniji bibliografski podaci navedeni su u popisu literature – usp. Kostova, 2007.

⁵ Pritom je supostavljanje diskursa različitog statusa/ funkcije propituje granice i ukazuje na njihovu kontingentnost. Kao što Biti (2000b: 32) napominje da su „npr. ep, tragedija i roman, daleko od toga da su oduvijek uživali današnju estetičku samodostatnost, igrali aktivnu pa čak i dominantnu ulogu u oblikovanju povijesne svijesti svojih suvremenika“, tako je i ono što oslovljavamo „vampirskim mitom“ svojevremeno uživalo ništa manje istinosan status nego što ga danas prisvaja historiografija, te je u

Poput historiografskog teksta, i *Povjesničarka* je premrežena referencama na informacije prikupljene putovanjima i istraživanjima organiziranim u nov pripovjedni konstrukt¹. U tekstu i na njegovim rubovima nailazimo na spomen povijesnih znamenitosti, osoba, događaja i dokumenata koji bilježe tragove na temelju kojih ih se rekonstruira². Takve bilješke istovremeno „i upisuju i potkopavaju autoritet i objektivnost povijesnih izvora i objašnjenja“ (Hutcheon, 2004: 123), budući da crpe legitimaciju u historiji, no istovremeno ju raskrivaju kao mozaik citata i rekonstrukcija, rezultat kontingentne selekcije i (re)figuracije³. Istovremeno, *Povjesničarka* se učestalo referira i na književni arhiv, odnosno autoreferencijalnošću se p(r)okazuje kao samosvjesna fikcija. Tako se u njoj nalaze i reference na Stokerova *Drakulu* ili pak Belu Lugosija: `Odmah sam prepoznao riječ i sjetio se romana Brama Stokera, koji tada još nisam bio pročitao, te večeri koje sam u mladosti provodio u obližnjem kinu, kada se Bela Lugosi nadvijao nad blijedi vrat neke starlete`. (POV 18-19);

No unatoč brojnim meta-elementima zbog kojih se *Povjesničarku* čini opravdano smatrati historijskom metafikcijom, neka obilježja odudaraju od te slike. Razlikujući klasični povijesni romana i historijsku metafikciju, Hutcheon se referira na teze Györgya Lukácsa o povijesnom romanu kao poprištu reprezentacije povijesti koja generalizira i kondenzira, nudeći protagoniste kao tipove, sinteze općeg i pojedinačnog⁴. Nasuprot tome, Hutcheon (2004: 114) ističe da su protagonisti historigrafske metafikcije „sve prije nego pravi tipovi: oni su ekscentrici, marginalizirani, periferne figure fikcionalne povijesti... Čak i povijesne osobe dobivaju drukčije, partikularizirane i u konačnici ekscentrične statuse.“

Upravo je to značajno za primarne učinke historiografske metafikcije; poigravanje s istinitošću historijskog zapisa usmjereno „čežnji da se premosti jaz između prošlosti i sadašnjosti čitatelja, kao i čežnji za ponovnim ispisivanjem prošlosti u novom kontekstu.“ (Hutcheon, 2004: 118) Zbog toga, naglašava Kristina Peternai (2005: 122), „politika historiografske metafikcije može se svesti na subverzivnost u odnosu na jake i uvriježene povijesne naracije: njezina je moć moć parodije, pastiša, plagijata, otvorenog falsificiranja, razotkrivanja, dekonstrukcije svega što teži totalizaciji.“

(pod)jednakoj mjeri oblikovalo svijest suvremenika. Usp. poglavlje *Epidemija vampira* u Bartlett, Idriceanu, 2006.

¹ Rečeno vrijedi s obzirom na na unutar- i izvantekstnu perspektivu. Unutar romana reference su predstavljene kao rezultat istraživanja i putovanja likova, dok u izvantekstnom svijetu Kostova otkriva da je građa za roman nastala na temelju sjećanja na očeve priče i putovanja po Jugoistočnoj Europi, te višegodišnjeg istraživanja jugoistočnoeuropske povijesti i putopisnih materijala (usp. npr. *New Blood for Dracula Fans in 'The Historian'* (2005) i *Elizabeth Kosova: The Vampire Chronicler* (Wheelwright, 2005)). Iako je poželjno izbjeći biografski pozitivizam, tu je paralelu zanimljivo primijetiti.

² Tim se tragovima pridružuju i pseudo-povijesni, npr. fikcionalna (?) posveta romana, fikcionalno objašnjenje motivacije i procesa pisanja, zahvale, obraćanje naslovljeniku, datacija itd.

³ O paralelama između pisanja povijesti i fikcije kod Hutcheon i drugih vidjeti više u Peternai, 2005: 123.

⁴ Više o tome vidjeti u Lukács, 1958.

Nasuprot tomu, protagonisti *Povjesničarke* ne dolaze s margina; glasovi marginalizirani u historiji i literarnoj tradiciji ostaju takvi i u tom romanu. Utoliko, iako ju odlikuju neka meta-preispitivanja, teško je tvrditi da otvara prostor subverziji dominantne historije ili književnih konvencija. Naprotiv, konvencionalni režim vidljivosti preslikava se i u tom romanu, zajedno s uskratama mogućnosti govora – bilo da se radi o ne-zapadnjacima, vampirima ili ženama.

3. Što je balkanizam, a što Balkan balkanizmu?

„Oni se ne mogu predstavljati; njih se mora predstavljati.“ citat je iz Marxova *Osamnaestog brumairea* kojim svoj *Orijentalizam* (1999 [1978]) započinje Edward Said, a problematika koju time konotira u fokusu je i drugih suvremenih teorijskih škola. Kao što Peternai (2005: 116) napominje, nakon prevlasti pristupa usmjerenih na tekst kao homogenu cjelinu omeđenu čvrstim granicama, „suvremeni teoretičari okreću se upravo zanemarenoj, reprezentacijskoj dimenziji pripovjednog teksta, čime političnost i etičnost postaju neizostavnim dijelom njihova diskursa.“ Takva usmjerenja fokusiraju društvenu proizvodnju značenja iz raznih perspektiva, od kojih je ovdje najkorisnija upravo ona što ju je otvorio Said.

Najveći dio radnje, a onda i popratne (pseudo)povijesne i (pseudo)putopisne građe *Povjesničarke* vezan je za prostore današnje Slovenije, Hrvatske, Mađarske, Rumunjske i Bugarske pa do Istambula. Pritom su na tom prostoru krajolici, ljudi i njihova povijest tek kolaž egzotičnih znakova kojima interpretaciju pridaju zapadni fokalizatori; tragovi povijesti i sadašnjosti u koherentnu se sliku stapaju tek kada im položaj i značenje da (obrazovani) zapadni tumač, kroteći njihovu drugost te omogućujući posredovano razumijevanje uklapanjem u prethodeće interpretativne sheme.

Upravo te posredujuće sheme u središtu su Saidova interesa pri istraživanju orijentalizma kao diskursa europskog prikazivanja Istoka te njegovih političkih posljedica. Said „pažljivo analizira znanstvenu literaturu, političke traktate, novinska izvješća, putopise, religijske tekstove i književna djela... da bi pokazao rasističku, seksističku, hegemonističku i imperijalističku pozadinu konsenzusa koji je na Zapadu stvoren o Istoku.“ (Biti, 2000a: 391) Na gramšijevsko-fukoovskom tragu zaključuje da je razumijevanje Istoka, usprkos idealu objektivnosti, ujedno tehnika podjarmljivanja, odnosno „institucijska produžena ruka moći“ (isto).

Premda je Saidova analiza usredotočena na Bliski Istok, primjenjivost zaključaka mnogo je šira, pa i u analizi sličnih pojava na prostorima Jugoistočne Europe. Ipak, svijest o postojanju razlika između prostora ujedinjenih označiteljima Balkana i Orijenta potakla je niz teoretičara da na njegovu tragu istražuju postojanje i funkcioniranje balkanističkog diskursa.

Vjerojatno najznačajnija predstavnica tog nastojanja jest Maria Todorova sa svojom studijom *Imaginarni Balkan* (1999 [1997]). Ona zastupa tezu da je

balkanizam „više od obične 'orijentalističke varijacije na temu Balkana'“¹ (Todorova, 1999: 23), slažući se „da su ove dve retorike podudarne i komplementarne, ali slično retoričko preklapanje postoji kod svakog diskursa moći.“ (isto: 28). Temeljnou razlikom smatra to što, „za razliku od neopipljivog Orijenta, Balkan postoji kao historijski i geografski konkretna celina“ (isto), a tome dodaje tvrdnje da je Balkan europsko Drugo u Europi samoj², da je imao kvazi-kolonijalan status, kao i niz distinktivnih motiva te razlika u okvirima pojavljivanja³.

Povlačenja granice između novog diskursa i varijacije općenito su teška, no Todorovinu su oštrom razgraničavanju upućeni brojni prigovori. Najspornija je upravo navodna konkretnost Balkana. Osim što takva tvrdnja premješta fokus s unutarnje koherentnosti diskursa i performativnosti na podudaranje diskursa i izvandiskurzivne stvarnosti⁴, upitna je iz više razloga. Upozoravajući na fluidnost sjeverne granice Balkana⁵, Andrea Matošević i Tea Škokić u studiji *Polutani dugog trajanja* (2014: 12) smatraju da se Todorovin pokušaj geografske desimbolizacije Balkana spotiče zbog izvora koje je koristila, ali i problematične potrebe „da se Balkan kao 'plutajuća oznaka' ukroti vremenskom i prostornom konkretnošću.“⁶

Nasuprot tomu stoje pokušaji poput onih Johna Allcocka (1991: 178), koji balkanizam odvajaju samo s nekoliko važnih stereotipa. Radi se o tome da se Balkan zbog nepotpunog i perifernog statusa poima još misterioznijim, da ga se gleda kao „nasljednika antičkih civilizacija“, te da se tamošnje stanovništvo promatra kao „seoski narod čija se reprezentacija oslanja na koncept 'narodne' kulture i vrline za koje se smatra da su utjelovljene u životu oblikovanom tradicijom i bliskosti s

¹ Todorova se poigrava parafrazom naslova članka Milice Bakić-Hayden i Roberta M. Haydena *Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics*. Usp. Bakić-Hayden, Hayden, 1992.

² „Pošto je geografski neodvojiv deo Evrope, ali je kulturno konstruisan kao 'unutrašnja drugost', Balkan je zgodno poslužio da apsorbuje mnoštvo eksternalizovanih političkih, ideoloških i kulturnih frustracija koje potiču iz tenzija i protivrečnosti svojstvenih regionima i društvima izvan Balkana. Balkanizam je vremenom postao zgodna zamena za emocionalno pražnjenje koje je ranije pružao orijentalizam, pošto je oslobodio Zapad optužbi za rasizam, kolonijalizam, evrocentrizam i hrišćansku netrpeljivost prema islamu.“ (Todorova, 1999: 323-324).

³ Todorova (1999: 43) smatra da se balkanizam prvenstveno pojavljivao u publicistici, a orijentalizam u akademskom diskursu. Tvrdnja je diskutabilna, no zanimljiva je pritom uloga putopisa, budući da se njima koristi i *Povjesničarka*. Luketić (2013: 35) podsjeća da su funkcionirali kao „ključni žanr prijenosa znanja, uspostavljanja nove imaginativne geografije i nove hijerarhije moći među kulturama, narodima i državama.“

⁴ Nasuprot Saidu, koji naglašava da Orijent ne postoji jednostavno prisutan, niti se proučava podudarnost diskursa s činjenicom, nego unutrašnja dosljednost orijentalizma i njegovih ideja. Usp. Said, 1999: 12.

⁵ Božidar Jezernik (2007: 22) piše kako je „geografija poluostrva bila vrlo neprecizna nauka“. Slično smatra i Luketić (2013: 19) ističući da se „Balkan i na Balkanu nastoji potisnuti, njemu se ne želi pripadati i od njega valja pobjeći“.

⁶ Matošević i Škokić (2014) dovode u pitanje i druge Todorovine razdjelnice, osobito tvrdnje o „nemaštovitosti“ te dominantnoj muškosti Balkana: „Tako se teza Todorove o prevladavajućoj muškoj, nemaštovitoj i neerotičnoj stereotipizaciji Balkana nužno mora nadograditi njegovom metaforičkom feminizacijom.“ (Matošević, Škokić, 2014: 43)

prirodom.“ Međutim, ni te karakteristike ne čine stabilnu razdjelnicu, budući da nisu ekskluzivno povezane s označiteljem Balkana¹.

Teoretičari poput Andrewa Hammonda stoga se radije ne fokusiraju na odnose Orijenta i Balkana i predodžbe o njima², nego na „strategije koje razvijaju 'osvajajući' ne bi li s istim ciljem doslovno ili narativno zauzeli neki prostor“ (Matošević, Škokić, 2014: 38), odnosno pripovjedne strategije koje upotrebljavaju. Osim toga, on se suprotstavlja Todorovoj smatrajući da inzistiranje na kvazi-kolonijalnom statusu „osakaćuje diskusiju o odnosima moći u temeljima reprezentacije“ (Hammond, 2004: 601) te sličnostima takve dominacije s klasičnim kolonijalizmom. Perspektiva proučavanja „posredne/imaginativne kolonizacije“ korisna je ovom radu, poglavito jer je izrazito vezana i za književne tekstove – o čemu svjedoči termin „pripovjedne kolonizacije“ koji za klasična književna djela balkanističke tematike upotrebljava Vesna Goldsworthy (1998: x).

No premda je rasprava o balkanizmu zanimljiv teorijski problem, detaljnije razrađivanje ne bi ostavilo mjesta za središnja pitanja, stoga ćemo se zadovoljiti neširenjem fokusa i s tim na umu prijeći na analizu balkanističkih elemenata koje Kostovin roman sadrži u izobilju.

4. Balkanistički arhiv u *Povjesničarki*

Jedan od najkarakterističnijih balkanističkih motiva jest motiv granice, prijelaza, a potom i izvedene metafore mosta i raskrižja. Već je rečeno da se Balkan poima kao unutarnja drugost Europe, a istovremeno i nepotpuni Orijent. Stiješnjen u tom međuprostoru, osuđen je na odmjerenje obilježja s Orijentom i Okcidentom, a *Povjesničarka* je dobar primjer i efikasan reproducent takve situacije. Balkan kojim se kreću njezini likovi od „ulaza“ u Ljubljani, pa do rubova u bugarskim i rumunjskim krajevima te Istambulu pokazuje paradoksalan spoj homogenosti i hibridnosti. S jedne strane, unutar njega ne uspostavlja se gotovo nikakva diferencijacija te je u cjelini obilježen istim stereotipima³. S druge pak, ti stereotipi svoje „prirodno sidrište“ uvijek imaju drugdje, zbog čega je on zona ispreplitanja orijentalnog i okcidentalnog koja nema ništa *svoje* mimo hibridnosti.

¹ Zrinka Blažević (2014: 155) predlaže rekonceptualizaciju „diskutabilnog pojma 'Balkan' koji bi umjesto kriterija za simboličko uključivanje, odnosno isključivanje trebao postati fleksibilan, dinamičan i relacijski heuristički koncept...“ Pritom se (taj) prostor „više ne poima kao statična fizička datost koja uglavnom funkcionira kao spremnik, već kao složeni društveni proizvod koji se trajno (re)producira u dvostrukom činu sinteze i oprostorenja, čime se uspostavlja relacijski poredak materijalnih dobara i društvenih bića.“

² Premda i Hammond (2006: 88) navodi da je balkanizam obilježen četirima motivima – moralnom nazadnosti, divljaštvom, neslogom i ratovima te neodgovornosti.

³ Katherine Fleming (2000) piše da se balkanske zemlje percipiraju kao „svezemlje“; nerazlučive jedna od druge, sa zajedničkom tipologijom historije i politike te dijeljenim rasni tipom. Rezultat je slika Balkana kao nepronijeljivog i konfuznog, zbog čega nema svrhe truditi se razlikovati njegove dijelove.

Već prvi zoran primjer opis je ljubljanske arhitekture¹ za koju pripovjedačica piše:

Kao i njezine sestre na jugu, Emona pokazuje tragove kameleonske prošlosti: bečki Jugendstil u obrisima vrhova zgrada, velike crvene crkve iz renesansnog doba slavenskih katolika, smeđe srednjovjekovne kapele s britanskim elementima... Tu i tamo s kućnih veža ili zašiljenog okvira prozora zabljesnut će vas turski element. U neposrednoj blizini tržnice zvona male austrijske crkve pozivala su na večernju misu ... (POV 15)²

Slično je i s Budimpeštom, čija je „jedinstvenost“ rezultat stajanja na razmeđu svjetova:

Grad je upio mnoštvo najraznovrsnijih osvajača i saveznika, od Rimljana sve do Austrijanaca – odnosno Sovjeta, ...a ipak se razlikovao od svih. Nije ni zapadnjački, ni istočnjački poput Istambula, ni, unatoč gotičkoj arhitekturi, sjevernoeuropski... Piljio sam bez imalo stida: kavane s velikim terasama, po uzoru na veličanstvene dosege Egipta ili Asirije, pješačke zone prepune živahnih kupaca i s pravim šumama željeznih uličnih svjetiljaka, mozaika i skulptura... (POV 298)

Gradijent hibridnosti naglašen je opisom prizora koji se vidi iz vlaka putujući Balkanom:

Gradacija se jasno vidi u gradovima, u arhitekturi, u minaretima koji se prorjeđuju i miješaju sa sve brojnijim zvoncima, promjene su očite u samom izgledu šuma i obala, tako da čovjek malo-pomalo stječe dojam da i u samoj prirodi može iščitavati zasićenost poviješću. (POV 296)

Ako je područje imaginarnog poluotoka most između dvaju svjetova, i ono ima svoje mostove-sinegohe. U *Povjesničarki* je takav status sa zapada pridano Dubrovniku, koji stoji „na svojevrsnom ulazu u svijet“ (POV 32), i Veneciji, koja je „stoljećima bila veliki suparnik bizantskome svijetu“ (isto). S istoka se u Istanbulu metafora sretno spaja s doslovnim premošćivanjem kontinenata, a krasi ga „miris koji... predstavlja sam rub Istoka.“ (POV 233)

Metafora mosta konzervirala je prikaz Balkana kao tranzitnog prostora kojim modernizacijski dosezi prelaze Orijentu. Balkan je definiran imaginarnom granicom moderniziranog svijeta, za koji je hibridna zona, i smješten u „vječnu čekaonicu“ infantiliziranih zemalja u razvoju³. To je najbolje vidljivo iz prikaza koji

¹ Pripovjedačica Ljubljani oslovljava rimskim imenom *Emona*, tobože ne bi li ju „barem malko zaštitila od turista...“ (POV 14). Time je autentična komponenta izbjegnuta i u imenu grada.

² Paradoksalan spoj s hibridnim kulturnim kolažem čini istost svakodnevnice; npr. opisi identičnih prodavačica u identičnim trgovinama praznih polica, koji sugeriraju nepostojanje razlike/izbora. Vidjeti POV, 98.

³ Matošević i Škokić (2014: 14) napominju da se time bavila Eli Skopetea. Za tu je perspektivu značajna i studija Larrya Wolfa *Inventing Eastern Europe* (1994). Wolf (1994: 9) navodi da je „upravo ambivalentna lokacija Istočne Europe, unutar Europe, ali ne posve europska, zahtijevala razvoj koncepta kao što su nazadnost i razvoj da bi posredovali između polova civilizacije i barbarizma.

kondenziraju viziju o kulturnoj dijakronosti Europe u njezinom geografsko-vremenskom sinkronicitetu (Matošević, Škokić, 2014: 55), pri čemu su razlike markirane kao orijentalne ili okcidentalne. Osobito to dolazi do izražaja u Istanbulu:

Bicikli su jurili pokraj nas, osmanlijske se dimije miješale sa zapadnjačkom odjećom, automobili inozemne proizvodnje zaobilazili konjske zaprege. (POV 196)

Tek tu i tamo iznenada se pojavljivalo drevno islamsko carstvo, u obliku ruševnog luka ili osamljene džamije, turske kuće s izbočenim katom. No u Turgutovu ulicu Zapad se bio uvukao skladno i temeljito. Poslije sam sličnu pojavu vidio i u drugim gradovima – Pragu i Sofiji, Budimpešti i Moskvi, Beogradu i Bejrutu. (POV 236)

Isto je i u Dubrovniku, u čijem se zaleđu uočava žena u narodnoj nošnji, nestvarna zapadnjacima: „To sam viđao na slikama. Moglo bi se reći da je riječ o svojevrsnome duhu... vjerojatno živi u vrlo malome selu. Pretpostavljam da većina mladih ovdje sada nosi traperice.” (POV 31)¹

Treće je očitovanje raznovremenosti prikaz balkanskog stanovništva kao onog koje živi u arkadijskom ozračju na granici drevne prošlosti i mita. U *Povjesničarki* se većinom javlja kod rumunjskih Vlaške i Transilvanije te nekih bugarskih krajeva, u kojima se susreću sela koja je potpuno zaobišla modernizacija, seljani koji prakticiraju drevne običaje te „bi svakome izgledali kao oživljeni rimski pastiri“ (POV 393), vjerski obredi na granici paganizma i drugi elementi silvanskog imaginarija. Uspoređujući to sa Okcidentom, povjesničar Rossi pita se „kako uopće držati da ću dolaskom u takav kraj i dalje biti u Europi?“ te „je li to Europa ili ipak nekakva zemlja iz bajke.“ (POV 380)

Ambivalentnost Balkana kao vječne periferije pokazuje se usporedbom takvih slika s Orijentom, kada Balkan postaje nerazvijena periferija u odnosu na orijentalne centre:

Ipak, istambulski Turci, s tim svojim rukotvorinama od zlata, mjedi i svile, s bazarima i knjižarama, te nebrojenim svetištima, zacijelo su imali više dodirnih točaka s kršćanskim Bizantincima koje su pokorili, nego Vlad, koji im je prkosio sa svoje granice. Promatran iz ovog kulturnog središta, izgledao je kao nasilnik iz zabiti, provincijsko čudovište, srednjovjekovna seljačina. (POV 208)

Neizostavna u kombinaciji s kulturnom jest i rasna hibridnost. Još je Said ukazao na rasizam orijentalizma, no Todorova (1999: 323) je smatrala da je balkanizam nasuprot tomu „oslobodio Zapad optužbi za rasizam“. Ipak, tvrdnja je sporna prouči li se prikazivanje balkanskog stanovništva još od Fortisovih Morlaka. I

Zapravo, Istočna je Europa u osamnaestom stoljeću osigurala Zapadnoj Europi njezin prvi model nerazvijenosti, koncept koji se danas primjenjuje diljem svijeta.“

¹ Motivi modernizacije (ili ikakve historijske procesualnosti) potkopavaju ahistoričnu sliku Orijenta, odnosno ono što Said naziva „sinkronijskim esencijalizmom“, zbog čega za orijentalizam predstavljaju rubne disruptivne elemente. S druge strane, u slučaju Balkana – sudeći prema istraživanjima citiranih autora – prije su pravilo nego iznimka, stoga djeluje opravdanim smatrati ih jednim od doista distinktivnih elemenata balkanizma.

u *Povjesničarki* balkance odlikuje „rasna sumnjivost“, bilo da se radi o Mađarima u kojima se prepoznaju sličnosti s Hunima („...tako su, pomislio sam, Huni zacijelo žmirkali prema zapadnjačkome suncu...“ POV 325) ili o Rumunjka kod kojih se uočava „azijatski nabor“ u kutu očiju (POV 406).

Uz to, u *Povjesničarki* se očituje i kompleks balkanističkih motiva koji se javljaju u hladnoratovsko vrijeme te atmosferu latentne prijetnje i negativne stereotipe o real-socijalizmu vežu za Balkan¹. Novim stereotipima balkanizam lako pridružuje stare, čega su savršen primjer okrutnost, masovno siromaštvo, korupcija, despotizam itd. Tom popisu nadodaju se i nemaštovitosti (jednolične betonske građevine i radnici u plavim kombinezonima), nepostojanje privatnosti itd. Pritom je paradoksalan spoj prikaza Balkana kao kasnećeg u modernizaciji sa Željeznom zavjesom kao uzrokom toga. Wheelwright (2005) donosi Kostovinu izjavu da je Balkan „bliži europskoj prošlosti te je takvim ostao očuvan zbog stvaranja Željezne zavjese“, što je u raskoraku s izrazitim modernizmom marksističke teorije kao i modernizacijom za real-socijalističkih režima.

Naposljetku, budući da je riječ o vampirskom romanu, još jednom balkanističkom motivu – onome vampira – posvetit ćemo zasebnu pozornost.

5. Vampir kao sinegdoha balkanizma

„Strah od vampira prati ljude gotovo od pojave pisane riječi, a te prijeteće likove živih mrtvaca nalazimo i u najstarijim mitovima.“, pišu Wayne Bartlett i Flavia Idriceanu (2006: 10), a slične ocjene drevnosti vampirske pripovijesti nalazi se i kod Paula Barbera (1988) te Kena Geldera (1994). Od najranijih pojava u Europi, vampirska je pripovijest u svojoj jezgri nosila motive orijentalizma, kasnije i balkanizma. Prva vampirolika stvorenja u europskoj pripovjednoj tradiciji starogrčki su *λάμια* te rimski *lamiae*, *striges* i *mormos*, o kojima među ostalima pišu Horacije i Filostrat².

Kasniji narodi također su baštinili vampirske pripovijesti, no vjerojatno brojem i učinkom nikada nisu bile tako velike kao u 17. i 18. stoljeću. Tada je dijelove Europe zahvatila „vampirski epidemija“, koja je plodno tlo našla na davnom praznovjerju i rezultirala općim uvjerenjem o pošasti neumrlih³. Žrtve epidemije

¹ Luketić (2013: 74) piše: „Kasnija zapadnjačka uobičajena vizura Balkana bila je pak određena komunističkom vlasti i uključivala je oživljavanje ili stvaranje novih imaginacija te daljnju demonizaciju ovoga prostora. U prikazima (putopisa, pa i vodiča) često se isticala traumatiziranost i ne-normalnost komunističkog poretka, ali je to jednako davalo i dodatan egzotični poticaj zapadne putniku da krene na put u prostore toliko različite od 'zapadne, napredne civilizacije.'“

² Usporedi Bartlett, Idriceanu, 2006: 21. Iako oni ne spominju orijentalne korijene, grčki su *λάμια* ime dobili po mitskoj Libijskoj kraljici Lamiji (*Λάμια*) koja je proždimala svoju djecu.

³ Više o vampirskoj epidemiji vidjeti u Bartlett, Idriceanu, 2006: 29. Bila je osobito rasprostranjena u dijelovima Europe netom preuzetim od osmanske vlasti, što je još jedna poveznica s balkanizmom.

svoja su iskustva pohranile u folklor, a tragovi su ostali i u medicinskim, novinskim te pravnim tekstovima, što im je omogućilo da srastu s drugim elementima svakodnevnice. Stoljeće kasnije oblikovao se kanon europskog vampirskog romana, kulminiravši Stokerovim *Drakulom* (1897). Na tom putu vampirska je pripovijest doživjela promjene raznih uočljivih obilježja¹, no fond karakterističnih motiva ostao je relativno postojan, a mnogi su povezani s problematikom balkanizma.

Između Kostovine *Povjesničarke* i tradicije vampirske pripovijesti ponavlja se situacija usporedna onoj s historiografskom metafikcijom. Iako se pokazuje samosvjesnim vampirskim romanom, inovacije ili ironijski odmak izostaju te se, za razliku od suvremenih vampirskih romana koji su stereotipe doveli u pitanje², reproduciraju sva temeljna obilježja žanra, od motiva pa do formalnih odnosa. Budući da je u vampirskoj pripovijesti upravo vampir nositelj ne-zapadnjačkih osobina, reprodukcija konvencija pokazuje se ujedno i kao (re)produkcija balkanističkog diskursa³.

Ako je Balkan poslužio Europi za eksternalizaciju nepoželjnih obilježja, jednako vrijedi i za vampira koji je, navode Bartlett i Idriceanu (2006: 234), sinonim za transgresije i život nesputan pravilima zajednice. Pritom nije slučajno što se u zenitu diskurzivne kolonizacije Balkana vampirski roman smještao upravo na to područje⁴. Kao i ostali europski Drugi, vampir nema mogućnost samopredstavljanja; on je gotovo-nijemi izvor strave koji ne zauzima pripovjedačku poziciju, što pojačava učinak strave, no istovremeno ga osuđuje na posredovanost⁵. Osim toga, rijetko je primarno agens – iako se fabula zapliće njegovim djelovanjem, prostor mu najčešće otvara zapadnjak, a njezin je veći dio lov na vampira.

Tako je i u *Povjesničarki* Drakula gotovo jedini agentivni balkanski lik (kao utjelovljenje povrede normalnosti), no većinom je odsutan, vidljiv tek interpretacijom tragova djelovanja i progonjen. Osim toga, on je bibliofil svjestan spone diskursa, znanja i moći, te mu je cilj prikupljanje golemog arhiva kojim bi ovladao dostupnim znanjem. No istovremeno, premda posjeduje golem knjižni fond te su mu poseban interes njegove biografije (POV 595), nikada samostalno ne piše, zbog čega su i knjige koje šalje svojim žrtvama sablasno prazne.

¹ Usp. Barberov (1988: 2) duhoviti komentar o vampirskoj metamorfozi od podbuhlog neumrlog slavenskog seljaka do „elegantnog gospodina u crnom kaputu“.

² O autoironičnoj parodiji vampirske pripovijesti u romanu *Ugrofinski vampir* (2002) Noémi Szécsi pisala je Kristina Peternai Andrić (2011), a zajedno sa Zvonimirom Glavašem (2013) i o narušavanju konvencionalnih odnosa uvođenjem vampirskog pripovjedača u prvom licu jednine u romanu *Intervju s vampirom* (1976) Anne Rice. Za osvrt na učinke podriivanja konvencija vampirske pripovijesti, usporediti ta dva rada.

³ Na vezu između vampira i balkanizma ukazalo je više autora. Npr. Luketić (2013: 23) navodi da „Misha Glenny vampirizam smatra najvažnijom metaforom Balkana koja ima duboke povijesne korijene i sasvim je primjerena za analizu i razumijevanje njegove sadašnjosti.“, dok Goldsworthy (1998: 73) literarnim vampirima posvećuje cijelo poglavlje svoje studije balkanizma.

⁴ Luketić (2013: 30) smatra da je „balkanski identitet“ Rumunjske jedan od razloga zašto se ona opetovano ubraja u balkanske zemlje. O smještanju vampira na Balkan i prije Stokerova *Drakule* usp. i Luketić, 2013: 62.

⁵ Prva je iznimka već spomenuti roman *Intervju s vampirom* (1976) Anne Rice.

Od balkanističkih motiva koje Drakula u *Povjesničarki* utjelovljava, najnaglašenija je pak svakako okrutnost. Višestruko je apostrofirana kao „jedan od najužasnijih srednjovjekovnih tirana u cijeloj Europi“ (POV 26), pri čemu se zanemaruju slični zapisi i legende iz ostalih dijelova Europe. Naprotiv, njegova se okrutnost prikazuje ne-europskom te se tvrdi da ju je „razvio upravo dok je promatrao otomanske metode mučenja“ (POV 26), baš kao što je i vampirizam orijentalnog porijekla.

Luketić (2013: 65) pokazuje da se takvo porijeklo vampirskog nasilja upisalo u opći imaginarij Balkana: „Drakula je postao opća metafora za Balkan, za nasilje koje, navodno, ima korijene u dalekoj prošlosti, u nekoj primordijalnoj traumi ovdašnjih naroda (kakva je i Tepeševa trauma), ali je, vezano uz 'prokletstvo prostora', obilježena i utjecajem Istoka.“¹ Dugoročnost metafore vidljiva je u efektom stapanju s hladnoratovskim motivima u *Povjesničarki*, u kojoj je on više puta uspoređen s istočnoblokovskim diktatorima, osobito Staljinom². Slično se, upozorava Luketić (2013: 66), vampirska metafora koristila i za ratova 1990-ih³. Drakula je od Stokera do Kostove onaj koji nepozvan dolazi u Europu donoseći s njezinog ruba tu prtljagu, te ga zbog nje uvijek nastoje potisnuti nazad⁴.

Uz nasilje, za vampira se uobičajeno veže i transgresija seksualnih normi, sve do potpunog negiranja heteronormativnosti i krajnjih tabua. Bartlett i Idriceanu (2006: 234) ističu da „tradicije poistovjećuju vampirizam s kršenjem seksualnih tabua, poput rodoskrvuća ili nezakonitih odnosa.“⁵ Ta komponenta mita uklapa se u orijentalizam i balkanizam⁶, no razmjerno je slabo prisutna u *Povjesničarki*. Roman sadrži motiv napada na djevojku te vampirski ugriz kao penetraciju i metodu reprodukcije koja krši utvrđene moduse tjelesne razmjene, no radi se tek o mehanički usvojenim klišejima. To se pak podudara s općom nelagodnom koju prema spolu, rodu i seksualnosti pokazuje *Povjesničarka*, očekivanom s obzirom na prevladavajuće vrijednosti.

Konačno, vampirske su pripovijesti arhivi praznovjerja nekog društva, najčešće organiziranih oko nastajanja i moći vampira, apotropejskih predmeta, obreda i sl. Kontura praznovjernog Balkana odvaja prosvjetiteljsku Zapadnu Europu

¹ Said (1999: 78) identificira islam kao trajnu traumu Europe koja je ostavila snažan utisak u orijentalizmu. Mnogi su to poistovjećivali s Drakulinom „traumom“ i njegovim „orijentalnim nasiljem“, no Ludmilla Kostova (2007: 18) smatra te interpretacije spornim autoviktimizirajućim alegorizirajućim čitanjima.

² „On je nakon toga postao odviše neovisan, pravi odmetnik, odan isključivo samome sebi, tako da je bez razmišljanja ubijao i vlastite sljedbenike i neprijatelje iz turskih redova. Poput Staljina, pomislio sam...“ (POV, 291) Kasnije će se povezivati i nemrtvost s balzamiranjem istočnoblokovskih diktatora; usp. POV 449, 515.

³ Isto naglašava i L. Kostova, 2007: 14.

⁴ L. Kostova (2007: 14) upozorava na čitanje Stokera *Drakule* Stephena Arate, koje fokusira „privilegirani imperijalni prostor ugrožen i/ ili zagađen planovima i/ ili stvarnom prisutnosti nepoželjnih tuđinaca.“ Slično je primjenjivo i na *Povjesničarku*.

⁵ Vampirsko narušavanje heteronormativne paradigme detaljnije razmatra Gelder (1994: 61-63), pokazujući vezu između vampirske *queer* seksualnosti i opće izmještenosti iz društvenih normi.

⁶ Usp. Said, 1999: 246-248 te Luketić, 20013: 328.

od neprosvijećene Istočne (Wolf, 1994). No u vampirskom romanu i lovci na vampira posežu za praznovjerjem; neprosvijećeni Balkan poražavaju njegovim sredstvima. Neke suvremene vampirske pripovijesti ironizirale su taj dio kanona¹, no *Povjesničarka* ga zadržava, čak i naglašava.

Povjesničar Rossi Drakulu traži „vjerojatno iz svojevrstne akademske odvažnosti i želje za dokazivanjem, ne bih li pokazao kako sam u stanju svemu, ali baš svemu, pronaći povijesni trag“ (POV 72), dakle da znanošću rasprši mit, no takvo će nastojanje doživjeti poraz. Zato njegov nasljednik kćeri poručuje: „Znaš da ti nikada nisam nametao ni religiju ni praznovjerje, te i dalje odlučno ne vjerujem ni u jedno ni u drugo. No protiv zla se moramo boriti njegovim sredstvima, koliko je god moguće...“ (POV 177). U kontekstu balkanizma ostaje pitati se što znači da je protiv „mraka“ Balkana dopušteno uporabiti „mračna“ sredstva?

6. Strukturna uvjetovanost „muških naočala“

Konačno, još jedna stavka po kojoj se čini da *Povjesničarka* osigurava vidljivost inače nevidljivim dionicima u žanru jest ženski pripovjedački glas/glavni lik. Ženski su likovi u klasičnim vampirskim pripovijestima u pravilu žrtve, ne agensi ni pripovjedači, stoga iskorak djeluje značajan. Međutim, već su i neke kritike romana posumnjale u taj pomak. Npr. Bebergal (2005) uočava da, bez obzira na nominalnu razdvojenost, „glavni likovi zvuče najvećim dijelom slično. Oni su beznadno romantični učenjaci, skloni plakanju i nad ljepotom i nad okrutnošću.“

Doista, iako na različitim razinama roman ima najmanje tri pripovjedača čije se pripovijedanje u sižeu isprepliće i nadopunjava, dok je fabularno prostorno paralelno, a vremenski odmaknuto desetljećima, razlika se tek neznatno primijeti. Premda je na krovnoj dijegetičkoj razini pripovjedačica žena, povjesničarka koja iskaz predstavlja autobiografskim, dominantnijim djeluju pripovjedači na sljedećim razinama, kojima se posve sklanja u stranu. Usprkos tome što je predstavljanje čitavog romana autobiografskom prozom sastavljenom od kolaža pisama i usmenih ispovijesti – dakle fragmentarnih intimističkih žanrova kojima se provlače tragovi najraznovrsnijih drugih diskursa – idealan okvir za ostvarivanje polifonije, monološka ravan romana najčešće ostaje nerazbijena², gotovo svi rodni markeri i specifična diskurzivna obilježja izostaju, a iskazi generacijski i rodno različitih likova utapaju se u stilskoj uniformnosti i pripovjednoj monolitnosti. Drugim riječima, ono

¹ Npr. vampiri *Vampirskih kronika* Anne Rice otvoreno se ismijavaju s apotropejskim svojstvima religijskih simbola, obrednih predmeta, amajlija i sl.

² Polifonija se potencijalno ostvaruje na raznim razinama; od osamostalivanja glasova likova u odnosu na nadređenu instancu pa do neslivenog supostojanja različitih tipova diskursa ili kontrapunktalnosti formalnih dijelova romana koja izmiče krajnjoj sintezi. U *Povjesničarki* rijetko možemo govoriti o bilo kojem od tih aspekata – likovi ne samo da se ne osamostaljuju nego međusobno nalikuju do granice stapanja, nominalno različiti tipovi diskursa preneseni su u velikoj mjeri homogenizirani tehnički vrlo konzervativnim pripovijedanjem, a struktura romana uglavnom je kompaktna, bez značajnijih disonantnih tonova.

što se čini kao polifonijska situacija na planu iskazivanja (slojevito otvaranje višestrukih iskazivačkih pozicija), efektno se reducira ostalim faktorima romana.

Glas koji prevladava zapravo je glas historičara što tobože pušta dokumentima/svjedočanstvima da neometano progovore, tek im „posuđujući sebe“ i ulančavajući se u tom nastojanju s dijegetičke razine na razinu, gradeći homogenu transparentnu cjelinu bez interferencija. Izvorni je naslov romana (*The Historian*) stoga prikladniji od rodno markiranog prijevoda, jer pripovjedač na svakoj razini kao da je to – tobože rodno neodređeni historičar čija učenost i objektivnost te superiorno gledište jamče kredibilitet. No ta se pozicija neutralnom čini samo jer je ovjerena konvencijama; bez obzira na privid i ona je specifično pozicionirana te ima definiran horizont koji raspoređuje odnose vidljivosti i naglaske unutar njih – onaj obrazovanog muškarca, bijelca, zapadnjaka, pripadnika više klase.

Geneza stapanja glasova „opravdana“ je nestankom pripovjedačicine majke, zbog koje joj je otac „bio i otac i majka“ (POV 177) te se u potpunosti poistovjećivala s njim¹. U nastavku je lanca pripovjedača pak oduševljenost njezina oca svojim mentorom Rossijem, pa nizom poistovjećivanja Rossijev glas na najnižoj dijegetičkoj razini određuje pripovjedačicin na prvoj. To onemogućava propitivanje muških okvira žanra, budući da je pripovijedanje protagonistice konstitutivno određeno ocem i u njegovoj odsutnosti, a njegovo pak također odsutnim mentorom².

Odlična je metafora takve situacije pripovjedačicino prisjećanje na fotografije: „I uvijek samo ja, pred Panteonom ili na ulazu u Pere Lachaise, jer je moj otac snimao, a uvijek smo bili sami.“ (POV 62) Kao i na fotografijama, tako i pri pripovijedanju – čak i odsutan, otac je onaj koji definira okvir. Važnost dominantne muške figure za njezino samopoimanje pokazuje i situacija u kojoj, zaljubljujući se u mladog surogat-pratitelja u odsutnosti oca, zaključuje da je tek tada „osjetila blag drhtaj pripadnosti spolu.“ (POV 166)

No kako se to uklapa u balkanističku problematiku? Odgovor nudi povlačenje paralela s putopisima zapadnoeuropskih putnica po Jugoistočnoj Europi devetnaestog i dvadesetog stoljeća³. Kao što napominju Allcock i Young (1991: xviii), žensko je putovanje u tom razdoblju način da žene zamijene uloge koje im je dodjeljivao restriktivan patrijarhalni poredak te pomaknu granice mogućih ostvarenja. Slično piše i Hammond (2010: 57), navodeći da su „ženske putnice nudile novi model identiteta, mijenjajući ulogu 'anđela kuće' za uzorke mobilnosti i avanture tradicionalno doživljavane isključivo muškom domenom.“ Zbog toga se

¹ Pripovjedačica komentira nekonvencionalnosti takve situacije, no ne da bi propitala konvencije, nego da bi istaknula svoju situaciju kao manjkavu: „Nemam majku i nemam normalan život. Ne znam što točno znače riječi *normalan život*... nekako sam neodređeno mislila da bi to podrazumijevalo živjeti na jednome mjestu, uz majku i oca koji su u vrijeme večere svaki dan kod kuće...“ (POV 111)

² Taj je lanac odsutnosti i pokretač cijele radnje – nestanak svakog od njih otvara prostor djelovanju onog sljedećeg u uzlaznom kretanju od nižih prema temeljnoj dijegetičkoj razini.

³ Među najstarijim istraživanim putopisima svakako su oni grofice Dore d'Istrie s kraja 18. st., dok je najčešće analiziran putopis Rebece West *Black Lamb and Grey Falcon* (1941). Osim toga, analizirani su i putopisi Georgine Mackenzie i Pauline Irby, Edith Durham, Emily Balch, Flore Sandes, Rose Wilder Lane itd. Usp. Allcock, Young, 1991.

smatralo ne samo da destabiliziraju patrijarhalni poredak nego i da svojim pismom narušavaju kolonijalni diskurs, budući da kao potlačene suosjećaju s drugim potlačenima. Često se stoga te putopise određivalo anti-kolonijalnim i feminističkim, bez da su te tvrdnje podvrgavane pažljivijoj provjeri.

Proučavajući odnose ženskih putopisa i kolonijalizma, Sara Mills u studiji *Discourses of Difference* (2005 [1991]) potvrđuje da su neka njihova obilježja doista subverzivna prema patrijarhatu i kolonijalizmu, no druga ih reproduciraju. Da bi se to uvidjelo, nužno je odustati od promatranja diskursa i subjekata kao monolitnih cjelina, biti svjestan njihovog višeglasja i proturječja te ih podvrći kritičkoj analizi. Čineći to, Hammond (2010) pokazuje da analizirane autorice ne mogu izbjeći projiciranje balkanističkih stereotipa, kolonijalno patroniziranje te ne prestaju zapadne norme uzdizati kao univerzalne.

Glede roda, iako su neke od autorica deklarirane feministice, fokus njihovog promatranja najčešće je muški Balkan. Premda su naglašavale svoju rodnu poziciju, diskurs im je rijetko obilježen rodnom senzibilnošću, do te mjere da su žene u njemu nevidljive ili su prikazivane kao pasivne i neugledne, a njihov potlačen položaj kao prirodno neiskvareno stanje. Luketić (2013: 335) to naziva položajem „dvostrukog drugog“ – iz kolonijalne i patrijarhalne perspektive – te zaključuje da se radi o diskursu „deklarativne naklonjenosti i fascinacije iza kojih se krije dubinski poriv za patronatom i dominacijom“ (isto: 79). No važno je primijetiti da to nije rezultat volje autorica, nego, upozoravaju Allcock i Young (1991: xx), strukturne zadanosti žanra i njegovog diskurzivnog okružja.

Slična je situacija i u *Povjesničarki*, u kojoj – unatoč ženskom pripovjednom glasu – dominira patrijarhalnoideološka perspektiva, te su žene gotovo nevidljive ili su prikazane grube i obilježene „muškim“ crtama. Njihova uloga vezana je za privatni život, uz rijetke iznimke kao što su pripovjedačicina majka (koja je u srodstvu s Drakulom, zbog čega je transgresija očekivana) i njezina tetka (dužnosnica u vladi socijalističke Mađarske), te se ta raspodjela ne problematizira. Čak štoviše, nezamjetljivo posluživanje kod supruge istambuskog profesora doživljava se kao idiličan motiv, a komentira se i da su „žene u Turskoj zasigurno i dalje prilično poslušne, kao u haremima iz brojnih legenda“ (POV 212). Jednako se neproblematično navode i informacije poput one da se u Vlaškoj „muškarac sam baš i nije mogao javno obratiti mladoj djevojci“ (POV 137) i sl.¹

Osim neprimjetnih poslužiteljica, skromnih seljanki i vrijednih radnica, žene u *Povjesničarki* imaju status krhkih bića potrebitih zaštite te mističnih djevojaka koje izazivaju zaljubljenost ne zavodjenjem, već sramežljivosti i hinjenom distanciranosti. Sve to teško da odgovara očekivanoj/ proklamiranoj rodnoj političnosti teksta, te je stoga teza o „ženskom“ romanu, pa čak i vampirskom romanu sa središnjim „ženskim“ glasom dvojbena.

¹ Doduše, u oba navedena primjera, kao i brojnim sličnim, likovi koji ih donose uzimaju određenu distancu. No riječ je o distanci zapadnjaka spram ne-zapadne pojave koja mu je strana, ne o osudi potlačenog položaja žene.

No valja ipak spomenuti nekoliko sadržajnih disonantnih tonova u odnosu na prevladavajuću perspektivu. Prije svega, već na početku implicitno se priznaje nemogućnost historičara-racionalista da iz svoje „superiorne“ perspektive u konačnici ovlada svim kucima prošlosti¹, kao i to da „sama povijest neumoljivo pruža mračne kandže prema sadašnjosti, nastojeći nas dohvatiti.“ (POV 7) Slični motivi koji svjedoče o granicama moći dominantne paradigme pojavljuju se kroz cijeli roman, uključujući i njegov kraj – na kojem Drakula prvo biva savladan oružjem iz praznovjernog asortimana (srebrni metak), a potom neobjašnjivi događaji bacaju sjenu na taj rasplet. Nadalje, netom prije kraja, Drakula otkriva da vrhunac lanca napretka nasilja i destrukcije, započet u njegovoj svijesti topom što je probio zidine Konstantinopola, ne vidi na Orijentu, nego u Holokaustu i atomskoj bombi, nastalima u krilu zapadnog prosvjetiteljstva, kojima se iskreno divi (usp. POV 595) .

Konačno, izvor Drakuline neumrlosti otkriva se na zapadnoeuropskom tlu, ne na Balkanu, a posljednji mu udarac na istom mjestu zadaje žena. Pripovjedačicina majka tim činom i u tom trenutku istupa iz mraka u kojem je, sugerira se, kao glavni – ženski, balkanski – akter proživjela usporednu fabulu što se njezinim izlaskom iz sjene napokon presijeca s primarnom, da bi ubrzo ponovno iščezla. Da je kojim slučajem roman pratio tu fabulu, imali bismo pred sobom sasvim drukčiju situaciju. No s opisanom konfiguracijom karakteristika, njezino je djelovanje moralo ostati u svojoj zoni teksta, djelujući iz te slijepe, tek rudimentarno naznačene pjege potencijalno subverzivno prema njegovom vidljivom polju, u kojem nema mjesta za doista neovisne ženske agentivne likove.

Ne zbog toga što *Povjesničarka* intencionalno zagovara patrijarhat, nego jer mijenjanje perspektive onemogućuje struktura tog romana; za korjenitu promjenu nije dovoljno tek promijeniti gramatički rod pripovijedanja. Kao i autorice prošlostoljetnih putopisa, i pripovjedačica *Povjesničarke* deklarativno je naklonjena prostorima i subalternima o kojima piše, no „muško-kolonijalističke naočale“ na oči joj stavlja struktura pripovijesti.

7. Prema zaključku

Balkanizam, eurocentrizam, patrijarhalnost i konzervativizam nisu monolitne formacije koje nužno dolaze zajedno, niti se između pojedinih pripovjednih oblika i društvenih fenomena mogu uspostavljati odnosi ekvivalencije, stoga ovo čitanje ne bi valjalo tako shvatiti. Ipak, formalne odlike pripovijesti nesumnjivo određuju odnose u njezinom svijetu, a same su uvjetovane odnosima s diskursima u svojoj okolini. Zato, bez obzira na deklarativnu naklonost pripovjedača/pripovjedačice² prema Balkanu analiziranog romana te površinsku

¹ I sam će profesor Rossi, prototipni primjer takvog povjesničara u tom romanu, u jednom trenutku reći „Ja sam praznovjerman kao pravi povjesničar. Bojao sam se.“ (POV 27)

² Uključimo li izvantekstnu biografsku dimenziju, moguće je tome dodati i autoricu, no pritom treba paziti na dosljedno razdvajanje tih instanci.

ženskost pripovjedačkog glasa, *Povjesničarka* nekritički reproducira one karakteristike za koje se očekivalo da ih dovodi u pitanje. Pritom balkanizam, patrijarhalnost, eurocentrizam, prosvjetiteljski racionalizam i konzervativizam nisu nepovezane pojave, nego proizlaze iz onoga što povezuje i prožima sve dijelove tog romana, a ponajbolje se očituje u pripovjedačkoj pozicioniranosti, glasu i modusu pripovijedanja; u zatvaranju potencijala fragmentaciji pripovjedne strukture romana (tj. očitovanju naravi ulomaka i tragova), onemogućivanju polifonije glasova ili barem progovaranja marginaliziranog drugog.

Utoliko nije neobično što *Povjesničarka* u konačnici glavninom reproducira i konvencije vampirske pripovijesti, ne dovodeći ih u pitanje poput nekih vampirskih romana. To je nužno jer je vampir kondenzirana negacija navedenih silnica, sjecište njihovog represivnog djelovanja. Stoga je zanimljiv paradoksalan učinak koji roman tom reprodukcijom postiže. Nesklono otvaranju prostora polifoniji, ironiziranju ili dekonstrukciji binarnosti, prosvjetiteljsko zapadnoeuropsko rastjerivanje sablasti, praznovjerja i mitova pokazuje se u konačnici kao ono što mitove i sablasti – vampirske ili balkanske – postvarnuje i perpetuira, osiguravajući povratno sebi privilegiran položaj. Progon vampira pokazuje se kao drugo lice vjerovanja u njih, oboje natkriljeno ocrtavanjem granice između Zapada i Balkana.

Izvori i literatura

Izvor

Kostova, Elizabeth. 2007. *Povjesničarka* [2005]., (prev. Damir Biličić), Zagreb: Algoritam

Literatura

- Allcock, John. 1991. Constructing the Balkans. U: *Black Lambs and Grey Falcons*, [ur. Allcock, John; Young, Antonia], 170-192. Bradford: Bradford University Press.
- Allcock, John; Young, Antonia. 1991. Editorial Introduction. U: *Black Lambs and Grey Falcons*, [ur. Allcock, John; Young, Antonia], x-xv. Bradford: Bradford University Press.
- Bakić-Hayden, Milica; Hayden, Robert M.. 1992. Orientalist Variations on the Theme "Balkans": Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics. *Slavic Review*, 51 (1): 1-15.
- Barber, Paul 1988. *Vampires, Burial, and Death. Folklore and Reality*. New Haven/ London: Yale University Press.
- Bartlett, Wayne; Idriceanu, Flavia. 2006. *Legende o krvi. Vampiri kroz povijest i mit* [2005]., prev. Lucija Horvat), Zagreb: Naklada Ljevak.
- Bebergal, Peter. 2005. Literary take on vampires gives 'Historian' bite. (http://www.boston.com/news/globe/living/articles/2005/06/15/literary_take_on_vampires_gives_historian_bite/ - zadnji pristup 10. srpnja 2015.)
- Biti, Vladimir. 2000a. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Biti, Vladimir. 2000b. *Strano tijelo pri/povijesti: Etičko-politička granica identiteta*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Blažević, Zrinka. 2014. Globaliziranje Balkana iz perspektive translacijske epistemologije. U: *Prevođenje povijesti*, 151-161. Zagreb: Srednja Europa.

Romanoslavica vol. LII, nr.2

- Fleming, Katherine E. 2000. Orientalism, the Balkans, and Balkan Historiography. *American Historical Review*, 105 (4): 1218-1233.
- Gelder, Ken 1994. *Reading the vampire*. London: Routledge.
- Goldsworthy, Vesna. 1998. *Inventing Ruritania. The Imperialism of the Imagination*. New Haven/London: Yale University Press.
- Hammond, Andrew. 2004. The Uses of Balkanism: Representation and Power in British Travel Writing, 1850-1914. *The Slavonic and East European Review*, 82 (3): 601-624.
- Hammond, Andrew. 2006. Imagined Colonialism: Victorian Travellers in South-East Europe. *Nineteenth-Century Contexts: An Interdisciplinary Journal*, 28 (2): 87-104.
- Hammond, Andrew. 2010. Memoirs of conflict: British women travellers in the Balkans. *Studies in Travel Writing*, 14 (1): 57-75.
- Hutcheon, Linda. 2004. *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction* [1988]. New York/London: Routledge.
- Ježernik, Božidar. 2007. *Divlja Europa. Balkan u očima putnika sa zapada*. Beograd: Biblioteka XX. vek.
- Jones, Malcolm. 2005. A High-Stakes Debut. (<http://www.newsweek.com/high-stakes-debut-119619> – zadnji pristup 10. srpnja 2015.).
- Kostova, Ludmilla. 2007. Straining the Limits of Interpretation: Bram Stoker's *Dracula* and its Eastern European Contexts. U: *Post/modern Dracula. From Victorian Themes to Postmodern Praxis*, [ur. Bak, John S.], 13-31. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Lukács, György. 1958. *Istorijski roman* [1947]., (prev. Fride Filipović), Beograd: Kultura.
- Luketić, Katarina. 2013. *Balkan: od geografije do fantazije*. Zagreb: Algoritam.
- Maslin, Janet. 2005. Books of the Times; Scholarship Trumps the Stake in Pursuit of *Dracula*. (<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9C03E5D91E38F930A25755C0A9639C8B63&fta=&scp=4&sq=kostova&st=cse> – zadnji pristup 10. 7. 2015.).
- Matošević, Andrea; Škokić, Tea. 2014. *Polutani dugog trajanja: balkanistički diskursi*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Mills, Sara. 2005. *Discourses of Difference. An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism* [1991]. London/New York: Routledge.
- Peternai, Kristina. 2005. *Učinci književnosti*. Zagreb: Disput.
- Peternai Andrić, Kristina. 2011. Parodija vampirske pripovijesti kao kritika popularne kulture, *Književna smotra*, 161-162: 145-153.
- Peternai Andrić, Kristina; Glavaš, Zvonimir. 2013. Vampirsko razotkrivanje. O učinku prvog lica jednine u vampirskoj pripovijesti. U: *Sanjari i znanstvenici. Zbornik radova u čast 70-godišnjice rođenja Branke Brlečić-Vujić*, [ur. Liović, Marica], 349-366. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- Said, Edward. 1999. *Orijentalizam* [1978]., (prev. Biljana Romić), Zagreb: Konzor.
- Taheri, Amir. 2005. The Historian. (<http://www.webcitation.org/5hhhRdHoS> – zadnji pristup 10. 7. 2015.).
- Todorova, Marija. 1999. *Imaginarni Balkan* [1997]., (prev. Dragana Starčević i Aleksandra Bajazetov-Vučen), Zemun/Beograd: Biblioteka XX. vek, Čigoja štampa.
- Wheelwright, Julie. 2005. Elizabeth Kosova: The Vampire Chronicler. (<http://www.webcitation.org/5hhgUxEsk> – zadnji pristup 10. 7. 2015.)
- Wolf, Larry. 1994. *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.
- „New Blood for *Dracula* Fans in 'The Historian'“ (<http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=4716442> - zadnji pristup 10. 7. 2015.)